

A vádelv története és szabályozása az első magyar Bp-ben

A jog egy-egy intézményének korszerűsítése, alkalmazhatóságának felülvizsgálata rendszerint elkerülhetetlen, ugyanakkor veszélyekkel is jár, mint ahogyan erre a századforduló neves processzualistája, Balogh Jenő figyelmeztetett: "Az emberiség történetében gyakran lehet tapasztalni, hogy ha kétségtelen államjogi vagy társadalmi visszásságokkal szemben valamely politikai áramlat felkarol egy-egy divatossá vált jelszót: akkor egy-egy fogalomnak, egy abstract megjelölésnek — melyet ezrek vagy éppen százezrek vesznek ajkaikra anélkül, hogy valódi jelentőségét átértenék — minden bajjal szemben varázserőt szoktak tulajdonítani."¹

Így történt ez a XIX. század elején Franciaországban, később Németországban, Amerikában és hazánkban is a bűnper reformját sürgetőkkel, amikor a nyomozó elvi eljárással szemben a tiszta vádrendszert tűzték zászlóikra nélkül, hogy annak tartalmi kihatásait alaposan átgondolták volna.

A hatályos magyar büntető eljárás jog a vegyes, vagy "egyesítő" rendszer alapján szabályozza az eljárás egyes fázisait, de időnként — a törvényi módosításokra irányuló kezdeményezésekben — esetenként a nyomozó rendszer, máskor a vádrendszer klasszikus elemei elevenednek fel.

A büntető eljárási jog széleskörű megújítása indokolja e jogág fejlődéstörténeti analizálását, s ebben egy szegmentum — a vádelv és az ezt egységes szerkezetbe foglaló vádrendszer — ilyen aspektusból történő megközelítést a továbbfejlesztésre irányuló kodifikációs elképzelések megalapozásánál.

I.

Az egyetemes jogtörténeti fejlődés

1. A tiszta magánvád kora

Az őskori, a társadalmi fejlődés legalsó fokán álló társadalmakban a mai értelemben vett büntető eljárásról nyilvánvalóan nem lehetett beszélni. A tálió elve uralkodott a magánbosszúnak ebben a tökéletlen korában és olyan

¹ Balogh — Edui Illés — Vargha: A bűnvádi perrendtartás magyarázata. Budapest, 1898.

esetekben, amikor a sérelem a sértett egyén halálával járt, a bosszút az elhaltnak legközelebbi vérrokonai vagy az egész törzs gyakorolták. (A mai civilizálatlan embercsoportoknál a megtorlás ilyen jellege még mindig él.)

A büntető eljárás kezdeti csírái a törzsfelődés során ott mutatkoztak, ahol a törzs főnöke – vezér, próféta – már olyan tekintélyre tett szert, hogy a törzs tagjai sérelmeikkel, panaszaikkal elébe járulhattak döntés végett, és ezután vagy maga vagy az egész törzs gyűlésének részvételével elintézte a sérelmes esetet.

Ez a törzsfői és a népgyűlési bíráskodás kora, amelyből fejlődött ki a kezdetleges vádrendszerű büntető eljárás, főleg a klasszikus kultúrájú görög és római államokban. A jogtörténet első fokán – a héber, a görög és korai római jogban – a sértett, annak hozzátartozói vagy a vele társadalmi közösségben élők emelhettek vádat. A vádló tehát mindig magánszemély volt, a vádhatóság ekkor még ismeretlen. A sértett teljesen a maga tetszése szerint, a magánjogi felperest megillető rendelkezési joggal járt el, így a vádnak s ezzel a pernek is feltétlen ura volt (*dominus litis*).

2. Az ú.n. állampolgári vádjog kora

A fejlődés második fokán, a büntetőjog közjogi jellegénél fogva, a cselekmények bizonyos csoportjára – a közbűntettre üldözendő bűncselekmények – való felismerés vezetett az állampolgári vádjog vagy az ún. népvád (*actio popularis*) intézményéhez, amely legtisztábban az athéni és később a római jogban fejlődött ki. Ennek lényege, hogy a közbűntettek (*delicta publica*) esetében minden állampolgár hivatva és egyben kötelezve volt vádló gyanánt fellépni, ha ilyen bűntettől tudomást szerzett. A népvád alap gondolata az volt, hogy a közösséget, az államot sértő cselekmények megtorlása iránt minden állampolgár, mint az államhatalom részese, köteles köreműködni. Miután a vádlói szerep igen fontos jog és kötelesség volt, a római jog csak a felnőtt – 17 éven felüli korú –, erkölcsileg kifogástalan állampolgároknak adta meg e jogot, sőt a népgyűléseken (*comitiák*) csak főbb állami hivatalnokok léphettek fel vádlóként. Ez a büntető eljárás az ókori Rómában a felek, de mindenkinek előtt a vádló tevékeny részvételén épült fel. A vádló vádjá (*accusatio*) nélkül nem volt bíróság. A "*nemo iudex sine actore*" ókori római formula, a vádeljárás klasszikus formájaként jelentkező római peres eljárás alapelvét fejezte ki.

A népgyűlések később egyes állandó bizottságokra (*questiones perpetuae*) ruházták a bíráskodás jogát. A római büntető eljárás fénykorát az ún. *questio* korában élte. A *questio* előtti eljárás vádrendszerű volt és hasonlított a későbbi esküdtzéki eljáráshoz. Az eljárás fő elvei a népvád, az ügyfélegyenlőség, a rendelkezési elv, és a szabad védelem elvei voltak. Ezen elvek közül az egyik leginkább figyelemreméltó a rendelkezési elv, amely szerint a vádló elejthette a vádat, a vádlott pedig önkéntes száműzetést vállalva biztosíthatta a maga számára a per megszűnését. (Az alaptalan vádaskodás büntetést vont maga után.)

A népvád mellett – a római jogban – továbbra is fennállt a magánvád intézménye is, amely szerint a különböző magánvétségek, így a lopás (*furtum*),

rablás (rapina), vétke károkozása (damnum), erőszak (iniuria) miatt csak a sértett léphetett fel vádlóként, s az eljárás során ő volt a vád ura, így egyezkedhetett is a vele szemben vétséget elkövetővel. (Az állampolgári vádjog illetve népvád intézménye alakult ki és áll fenn lényegileg ma is Angliában.)

A császárok alatt még hosszú ideig működtek ugyan a questiok, de a császári önkényuralom fokozatos kifejlődésével a korábbi demokratikusnak mondható jogelvek fokozatosan elhaltak: a nyilvánosság korlátozottá vált, elterjedt a tortúra alkalmazása, eleinte csak a rabszolgákra, majd később a szabadokra is, és nemcsak a vádlottra, de a tanúkra is kiterjedően. Tehát az eljárás ugyan külsőleg még a vádrendszerre utalt, de a titkosság, az írásbeliség és főleg a tortúra alkalmazásával a császári kor későbbi eljárása az újkori nyomozó rendszer elődjévé vált.

A római jog tehát megteremtette a vád alakú büntető perbeli eljárást, az esküdt-bíráskodást, valamint a nyomozórendszer kezdetleges alakját, azonban a középkori, majd az újkori jogintézményekre mégsem volt befolyással, mert sem az angol esküdszék, sem a német és a francia nyomozó rendszer nem tekinthető a római jog hasonló jellegű intézményei folytatásának, ezek később önállóan és elődjeiktől függetlenül alakultak ki.

3. A vádrendszer kialakulása

a) *A kontinentális – különösen a francia – jogfejlődés.* A középkori és az újkori büntetőeljárás rendszerében fejlődött ki a hivatalból eljárás elve (officialitás), és ez magával hozta a vádhatóság szervezeti kialakításának igényét is.

Az officialitás elve és az ezen elven kialakult eljárás a compositio rendszerén alapult. A compositio egy része – így a bírság –, később az egész váltáság összege az államfőnek vagy a hűbérurnak jutott, viszont az államfő és a hűbérurak most már vagyoni érdekből gondoskodtak a bűnvádi eljárás megindításáról, a váltáságfizetés vagy a vagyonelkobzás szorgalmazásáról.

A francia abszolutizmus királyai fejlesztették ki előbb a királyi, majd az állami ügyészség intézményét, mint igazságügyi szervezetet.

A francia királyok "hozták dívatba" már a XIV. század elejétől, hogy a bírósághoz királyi megbízottakat (gens du roi) küldenek, akik a király érdekét – a vagyonelkobzást – ott képviselték. Így folyamatosan rendes hivattallá alakult a procereur-i és az avocat du roi állás, melyek közül az előbbi a per előkészítésében – írásbeli tevékenységgel –, az utóbbi, mint a király képviselője, a per szóbeli tárgyalásán vett részt.

Egy 1586-ban kiadott királyi rendelet ezt a kettősséget felszámolta és procereur du roi elnevezéssel minden bíróság mellé királyi ügyészi állást rendszerezített.

A XIV. Lajos uralkodása idején kiadott 1670. évi Ordonnance criminelle szerint a királyi ügyész (ministère public) a "bűnperek szorgalmazója", de nem igazi közvádoló, mert a bíróság hivatalból – ügyészi indítvány nélkül is –

elrendelhetette a nyomozást és a bíróság a per egyik szakaszában sem volt kötve az ügyész indítványához.

Az a tulajdonképpeni államügyészi hatóság, amely az európai kontinens államainak mintaként szolgált, Franciaországban is csak a XVIII. század végén a forradalmi, majd a napóleoni törvényhozás eredményeként alakult ki. Az 1790. és 1791. évi törvények ismét szétválasztották az ügyészi intézményt királyi biztosi és közvádloi munkakörre.

A királyi biztos kinevezett hivatalnok volt, akinek feladata az eljárás törvényessége feletti felügyelet, míg a közvádlo, akit a kerület szavazati joggal rendelkező állampolgárai választottak, a vádat képviselte az ítélelhozatalra jogosult esküdtszék előtt.

Később a forradalmi törvényhozás a közvádlokat már kinevezett és a kormány által elmozdítható hivatalnokká, az ügyészséget pedig az igazságügyi rendőrség fejevé tette.

A napóleoni törvényhozás, a Code d'instruction criminelle (1808) ismét egyesítette a királyi biztosi és a közvádloi állást.

A minisztere public-ok az igazságügyminiszternek alárendelve az egész igazságszolgáltatás ellenőrzésére hivatottak, mint közigazgatási hatóságok. Az államügyészség rendkívül széles feladatkörrel – és így óriási hatalommal – rendelkezett: feladata volt elsősorban az igazságszolgáltatásra felügyelni (a polgári perekre is!), vezette a nagyszámú igazságügyi rendőrséget, a közvád monopóliumával rendelkezett, és végül felügyelte a büntetések végrehajtását is.

Igen találóan minősíti e szervezetet *Mendelényi* László, amikor azt írja, hogy "ez az ügyészség nem ügyfél, hanem a törvénynek – magasan a vádlott fölött álló – őre, akit nem a legalitás, hanem az opportunitás elve irányít."²

Napoleon, aki az uralom eszméjének alárendelt minden mást, s természetesnek tartotta, hogy a jogalkotás és a jogalkalmazás is csak a császárt és annak hatalmát szolgálhatja, mégis példaértékű jogszabályokkal teremtette meg a legújabbkori jogfejlődés alapját, s végül is, ha katonailag nem is sikerült Európát meghódítani, de a kontinens országainak – Angliát e tekintetben is kivéve – jogalkotását mindenestre igen hosszú időre.

Megjegyzem, hogy a francia államügyészség mindenhatósága már az első restauráció időszakában a jogi irodalom támadásainak keresztüztüzébe került, majd később a francia semmítőszék – 1872-ben – szükségesnek is tartotta kimondani, hogy a vádjogot az ügyészeknek a törvény adta, és az nem adminisztratív funkció, a minisztere public tehát a vádemelést illetően az igazságügyminisztertől független. – Igen figyelemreméltó megállapítás ez!

Ennek ellenére az ügyészség jogállása nem változott – mármint a végrehajtott hatalomtól való függése –, pedig neves francia büntetőjogászok minden igyekezetükkel és átgondolt jogi érvekkel támadták e konstrukciót.

Jellemzően erre Faustin Hélie jegyzi meg, hogy a procereor du roi semmiféle hatalomnak nem rabszolgája, és a miniszteri hatalomnak csak

² *Aver – Mendelényi: A bűnvádi eljárási jog. Általános rész. Budapest, 1932. 61. p.*

annyiban van súlya, amennyiben megegyezik a törvénnyel, a haza és a közrend érdekeivel.³

Így a monokratikus felépítésű ügyészi szervezet, az igazságügyminiszter alá rendelve, a végrehajtó hatalom egy szerve maradt, tagjait az igazságügyminiszter előterjesztése alapján nevezték ki. A hierarchikus felépítésű büntetőbíróságoknak megfelelően épült ki az ügyészi szervezet.

A közzvádemelési joga és kötelessége kizárólag az ügyészséget illette, a vádmonopólium és a legalitás elve alapján, olyannyira, hogy a bíróságtól teljesen független ügyész által emelt vád el sem volt utasítható. Az ügyész nem nézhetett el bűncselekményt, nem szüntethetett meg eljárást és a fellebbezés jogáról sem mondhatott le a büntető perben.

A vádelv súlyos törését jelentette, hogy az ügyész vádelejtése nem kötötte a bíróságot, amely tovább folytathatta az eljárást, s ilyenkor az ügyésznek jobb meggyőződése ellenére is kötelessége volt a "vádát" képviselni. (Megjegyzem, hogy alig másfélszázad elteltével a magyar büntető eljárásban is megjelent hasonló, vádelvet sértő szabályozás, bár — kétségtelen — csak igen rövid időre.)

Ez a merev szabály később oldódott és az opportunitás elvéből fakadóan az előkészítő szakaszban az ügyész több jogosultságot kapott s ezzel együtt, valamelyest változott az ügyészség megítélése is alkotmányjogi helyzetét illetően, s jelenleg az igazságszolgáltatás szerves részének tekintik.

b) Az angol vádrendszer. Míg a francia büntető eljárás, amely Európaszerte elterjedt, a vegyes rendszerre épült, azaz egyesítette a nyomozó- és a vádrendszert, melyek közül a bírósági szakaszt megelőző eljárásban, az utóbbi a kontradiktórius elven alapuló bíróság előtti tárgyaláson érvényesült, addig Angliában a büntető eljárás elvileg vádrendszerű maradt, a "népvád" intézményének fenntartásával, de a történelem folyamán egyre több korlátozással. (Angliában ma is elvileg minden állampolgárnak joga van bármilyen bűncselekmény miatt vádat emelni, még akkor is ha nem ő sértett. (Tehát közzvádas bűncselekmény miatt is.)

A "magánvádoló" mindig a "király nevében" emeli a vádat, de már a múlt századtól — nyilvánvalóan a francia minta hatására —, de praktikus szempontok miatt is, gyakorlatilag már nem az állampolgárok, hanem a rendőrség vagy más hatóságok — melyekre később kitérek — emelik a vádat és ismeretes a közzvád is. A vádirat szerkesztése egyre inkább jelentős jogász ismeretet igényelt, ennél fogva a vádló kénytelen volt saját költségén ügyvédet fogadni, aki aztán a vádiratot a vádzsűri (presentement) elé terjesztette, ahol viszont a feleket nem hallgatták meg, csupán a vád tanúit, s ha a vádiratot megalapozottnak találták, azt vádhatározattá emelték és az ügyet az ítéldzsűri elé utalták döntés végett.

E bírói fórum előtti tárgyaláson a vád igazi képviselője már az ügyvéd volt, a magánvádoló legfeljebb mint "első koronatanú" került meghallgatásra, de perbeszédet nem tarthatott. Így az angol népvád valójában feljelentési jogot és általános tanúzási kötelezettséget jelentett. A népvád intézményének

³ Idézi *Aver* — *Mendelényi*: i.m. 61. p.

korlátozását jelentette az is, hogy lényegében egy szélesebb körű magánvádra szűkítették le az állampolgárok jogát azzal, hogy meghatározott bűncselekmények miatt csak a sértett jogosult a vádemelésre, más esetekben ugyan bárki, de csak a koronaügyész (Attorney General) engedélyével emelhetett vádat.

Leggyakrabban a rendőrség volt jogosult a vádemelésre, de nem mint hatóság, hanem mint "quavis ex populo" (bárki a népből), viszont olyan megszorítással, hogy az ítéelő bíróság előtti főtárgyaláson általában már a vádat egy erre kirendelt ügyvéd képviselte. Ezenkívül vádjogot kaptak egyes egyesületek is, valamint a vádzsűri is, sőt még a parlament alsóháza is, mint "parlamenti bíróság".

Engedtéssék meg ehelyütt egy kis kitérőt tenni! Ma Magyarországon divat a különböző, tőlünk nyugatra eső jogrendszerek paradigma értékűnek vélt megoldásaira történő hivatkozás, ezért e hivatkozók számára álljon itt egy értékelés az 1898-ban megjelent bűnvádi perrendtartás kommentárából, melyben Balogh Jenő az angol vádjog és vádképviselési rendszert elemezve, azok anomáliáira hívta fel a figyelmet: "Mindezeknél meggyőzőbb reámutatni arra a tényre, hogy az angol állampolgárok által a vád nem emelése útján elkövetett botrányos mulasztások és viszont a vád képviselése körül felmerült felháborító visszaélések következtében már évtizedek óta rendszeresen megújuló törekvések irányultak Angliában is közzvádoló hatóságnak rendszeres szervezésére."⁴

Tehát az igen szerteágazó, sokszor nehézkesen alkalmazható és meglehetősen gyakorlatiatlan vádképviselési rendszer megváltoztatására a XIX. század második felében több kísérlet történt, végülis az 1908. évi bűnüldözési törvény (Prosecutions of Offences Act) végérvényesen szentesítette egy még a viktoriánus korban, 1879-ben alkotott törvénnyel létesített központi vádhatóságot. (Director of Public Prosecutions)

Az angol államügyészség — és ezzel együtt a közzvád intézménye is — két, igen fontos ponton eltért a francia rendszertől:

— az általános elv és szabály a magánvád és a "magánüldözés" (private prosecution), míg kivételes a közzvád (public prosecution);

— a közzvád mellett, ha azzal a koronaügyész nem élt, mindig és minden korlátozás nélkül fennállt a népvád.

A koronaügyész feladata az intézmény utasításokkal irányítása, a népvád emelésére való engedély adása volt, de büntetőperbe is beavatkozhatott azzal, hogy bejelentette a vádtól való elállást (amely után a bíróság köteles volt az eljárást megszüntetni), másrészt a vádképviselés közvetlen átvételével.

⁴ Balogh — Edvi Illés — Vargha: i.m. 52. p.

II.

A vádelv hazai jogfejlődése 1896-ig

A magyar büntető eljárásjog történetének általános jellemzője, hogy — a vezérek korától eltekintve — nem elszigetelten, az európai nemzetek jogától függetlenül fejlődött s alakult az évszázadok során. Már első királyunk felismerte: az államalapítás alapvető feltétele, — az ország geográfiai elhelyezkedéséből kiindulva — a szomszéd és általában a kontinens többi államával is lépest kell tartani különböző, az államiságra jellemző intézmények kialakításánál. Ennek megfelelően, koronként, egészen a XX. század első felének végéig büntetőperjogunkra a nyugat-európai országok perjoga gyakorolt észrevehető befolyást, de ezt követően sem mentes a külföldi befolyástól. Ennek ellenére az eljárásjog egész történetén végighúzódik a nemzeti identitás megőrzésére törekvés, az írott és íratlan jogban éppúgy, mint a törvénytervezetek vitái során.

1. Az Árpád-házi királyok századaira a vádrendszer jellemző, az eljárás közvetlen, szóbeli s nyilvános volt, természetesen igen-igen egyszerű és kezdetleges alakissággal.

Az eljárás általában magánvádra indult meg, a hivatalból való eljárás kivételes volt, elsősorban a tolvajokkal szemben érvényesült.

Első királyaink a bíraskodást személyesen, tanácsuk közreműködésével udvaruk székhelyén vagy a Székesfehérváron tartott törvénynapokon gyakorolták. A XII. század vége felé azonban már csak a nemesek és a főurak ügyeiben bíraskodott a király, aki mellett kezdetben csak a nádor ítelt a király megbízottja vagy kiküldöttjeként. A XIII. században már rendszerint a nádor tartotta a székesfehérvári törvénynapokat, s a királynak fenntartott csekély számú ügy kivételével minden ügyben ítélkezett. A nádor bíraskodás fő feladata a bűncselekményt elkövetők üldözése volt, míg az ítélkezést ezekben az ügyekben önálló kúriájával, az ország különböző vidékein tartott ítélőszékeken (judicia generalia) gyakorolta.

2. A vegyesházbeli királyok alatt az eljárás rendszerint és külsőleg még mindig a vádelvet követte: a legtöbb bűncselekmény miatt csak a sértett vádjára indult meg az eljárás, viszont egyre jobban kiterjedt és elismerést nyert a nyomozó elv. A lopáson kívül hivatalból üldözték a rablógyilkosságot, a rablást, a gyűjtogatást, a pénz- és okirathamisítást.

1. (Nagy) Lajos nevéhez fűződik a frank, illetőleg a normann inkvizíció meghonosítása. A nádor bírói hatalma az Anjou-házbeli királyok uralkodását követően különösen megerősödött, mivel ténylegesen a nádor lett az ország feje, de hatalmát és feladatait megosztotta az országbíróval (judex curiae), aki kezdetben mint a nádor helyettese, később mint annak utódja működött az udvarbírói hivatalban.

A büntető bírósági szervezet fejlődésének következő lépcsőfoka volt az előzőekben említett megyei bíraskodás kialakulása.

A várrendszerből, amely "kezdetben a királyi sereg alapja volt, a XIII. században közigazgatási szervezet fejlődött, a főurakon és várjobbágyakon kívül a köznemesek is beleillessztek a várszervezetbe, s a vár népével mindinkább

összeformva megalkották a megyéket. Ennek keretében keletkezett a megyei bírászkodás.⁵

A várkerületben a várispán és udvarbírája gyakorolták a bírói hatalmat, majd — a megyék kialakulása után — a várispánból, udvarbírájából alispán lett. A XIV. században alakult ki a szolgabírói hivatal. A megyei törvényszék kezdetben a fő- vagy alispán elnöklése alatt négy szolgabíróból állt, hatásköre a megye valamennyi lakosára kiterjedt. Később a főispánt, majd az alispánt is lekötötték a közigazgatás teendői, így a szolgabírák a megyegyűléseken választott "esküdt nemesek" közreműködésével ítéleztek a nemesek és a velük egyenlő jogállású várjobbágyok csekélyebb jelentőségű ügyeiben.

A nemesi megye egy adott területen élő nemesek önkormányzati és érdekvédelmi szerve volt, amely főként közigazgatási és igazságszolgáltatási feladatokat látott el. A megyei törvényszék mellett — a Mohács előtti időszakban — maga a megyei közgyűlés is alapvetően igazságszolgáltatási fórumként működött.

Még 1342-ig is az országos igazságszolgáltatás súlypontja a nádor vidéki bírászkodására esett, ekkor azonban az uralkodó, I. (Nagy) Lajos a nádor bírászkodását a kúriába helyezte át és ettől kezdve a nádor már nem tiszténél fogva, hanem külön királyi parancsra tartott bírósági közgyűléseket egy, esetleg több megye nemesei számára. Ezek a nádori közgyűlések céljukat, lefolyásukat illetően semmiben sem különböztek azoktól a megyei közgyűlésektől, ahol a főispán elnökölt: mindkét fórum foglalkozott polgári peres valamint bűnügyekkel. Az utóbbiak kapcsán a közgyűléseken proscibálták, azaz mindenki által megölhetőnek nyilvánították a lajstromba vett bűnözőket. (gyilkosokat, rablókat, stb., tehát mindazokat, akik ellen hivatalból indult az eljárás).

Külön említésre méltó, és a későbbi jogfejlődés szempontjából is jelentős intézmény volt a megváltás (compositio) lehetősége. Már I. István törvényei szerint a bűncselekményt elkövető az eljárás alatt megválthatta magát a büntetés alól, ismételt lopás esetén volt csak kizárva e lehetőségből. I. (Nagy) Lajos 1351-ben kiadott törvénycikkei kimondták, hogy a bíró a feleket az egyezkedéstől el sem tilthatja. Az 1435. évi V. t.c. mint régi szokást rendelte, hogy a felek a bíró engedélye nélkül is egyezkedhetnek és még Mátyás alatt is, az 1486. évi V. t.c. megengedte az egyezséget, ha pl. az emberölést nem előre "feltett szándékból" követték el.

3. A mohácsi vészt követő két évszázadon át hazánk történelmét az állandó háborúk, párt-harcok jellemzték, melynek eredményeként a büntető bírászkodás gyakran szünetelt, vagy ha működött is, az rendszertelen volt — térben és időben egyaránt — és a bíróságok különböző fajtáit illetően is. Amit általános jellemzőként erről a korszakról megállapíthatunk, az a nyomozó elv mind szélesebb elterjedése, valamint az, hogy a vádeljárás, de főleg a védelem szabadsága az elkövetők rendi hovatartozása és a cselekmények súlya szerint változott. A nemesekkel szemben az egész eljárás vádalakú volt, csak tettenérés,

⁵ Balogh — Edvi Illés — Vargha: i.m. 5. p.

felségsértés vagy a felelősségrevonás alóli menekülés esetén volt helye előzetes letartóztatásnak, s emellett a nemesek mindig igénybe vehették a már akkor is rendszerint hosszadalmas polgári per mintájára folytatott írásbeli eljárást.

Ezzel szemben a nem nemesek és különösen a jobbágyság a gyanúsítás után azonnal letartóztathatók voltak, és csak a felségsértés esetén folyt ellenük írásban az eljárás. Itt érvényesült a nyomozó vizsgálat (inkvizíció, rendszerint kínvallatással), a perek szóbeliek és gyors lefolyásúak voltak.

A feudális széttagoltság abban is megnyilvánult, hogy különbözött a büntető eljárás, ha egyháziak vagy városi polgárok ellen indult, illetve egyes területeken, pl. a jász-kun kerületekben vagy német katonai bíróságok a megszállt területeken is más-más jogszabályokat is alkalmaztak.

Minden esetre a rendi különbségeknek az a jótékony hatásuk volt a büntető eljárásra, hogy megakadályozták a nyomozó rendszernek teljes megszilárdulását. A XVII. század végén s majd a XVIII. században kezd kifejlődni a vádrendszerre jellemző közbírói intézmény: előbb megyei alispán és a városbíró, később a vármegyei tiszti ügyész, mint hivatalos nyomozó hatóság, illetve mint az eljárás kezdeményezője, közbíróként jelenik meg.

Érdemes rövid kitérőt tenni a földesúri bíráskodásra, mint e kor egyik jellemzőjére, amely a jogfejlődés szempontjából sem mellőzhető. Hazánkban a feudalizmus fokozatos kifejlődése idején a XIII. századtól megállapítható ennek a földesúri jognak az érvényesülése. "Ezután az úriszék intézménye több, mint félezer éven át, 1848-ig végig kíséri a magyar parasztság nehéz sorsát, viharos történetét."⁶ A rendi különbséget jól érzékelteti, s az idézett megállapítást Werbőczy Hármaskönyve a jogi szabályozás erejével támasztja alá: "Mert a nemeseket perbe kell híni és nem törvény elébe állítani. Egyedül pedig parasztokra, vagy falusiakra és jobbágy állapotú emberekre, valamint a nem nemes cselédekre nézve van helye a törvény elibe állításnak, akiket saját földesuraik és nem ezek tisztjei tartoznak előállítani és a bíró elébe vinni." (Werbőczy: Hármaskönyv 23. cím. 2. § és 3. §)

A községi bírák útján feljelentett vagy egyéb módon tudomásukra jutott bűncselekmények ügyében a földesúr, nagyobb uradalmakban viszont az uradalmi tiszt tűzte ki a tárgyalás idejét. "A bizonyításban a földesúr, mint vádló, hallatlan előnyt élvezett. Nem tartozott a vádat bizonyítani, hanem a vádlott jobbágyának kellett a vád valótlanságát, a maga ártatlanságát bizonyítania. Ez országos szokás, általános felfogás volt, amely számos esetben mint jogelv jut kifejezésre az úriszéki tárgyalásoknál."⁷

A XVII. század második felében kezdett utat törni az a felfogás, hogy a földesúrnak is, ha vádat emel, azt bizonyítani kell. Ha a vádlott beismerte a vádat, bizonyításra már nem volt szükség. A feudalizmus végén, a XVII. században már csak a "szelíd" tortúra maradt meg (a vádlott testi bántalmazása, szinte elviselhetetlen körülmények közötti fogvatartása stb.), s a múlthoz képest

⁶ Eckhart Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI-XVII. században. Budapest, 1954.

3. p.

⁷ Eckhart: i.m. 45. p.

valamelyest enyhült a jobbágy eljárási helyzete azzal, hogy ügyének védelmére szakembert, ügyvédet is állíthatott maga mellé a perben.

4. A Rákóczi szabadságharcot lezáró szatmári békekötést (1711) követően a büntető bíraskodás állandóvá és rendszeressé vált. A rendes büntetőpernek két formája volt: a polgári per mintájára folytatott, hosszadalmas írásbeli per és a rövid, szóbeli per, az ún. *criminalis procedura*.

Az előbbi a nemesekkel szembeni eljárás fő szabálya volt, míg a nem nemesekkel szemben csak súlyosabb büntettek esetében alkalmazták, nemesek ellen viszont csak beleegyezésükkel volt igénybevehető. Az írásbeli pernél a vádló fél – hivatalból üldözendő cselekményeknél a tiszti ügyész, a királyi tábla előtt indított perekben a királyi jogúgyek igazgatója, minden más esetben a sértett – keresetlevelet nyújtott be a bírósághoz. Ennek alapján a vádlott és a vádló perfelvételre kaptak idézést, perbeszédeiket pedig jegyzőkönyvbe vették.

Az ún. közbüntettek miatt indult ügyekben az eljárás hivatalos volt nemessel és nem nemessel szemben egyaránt (felségsértés, emberölés, rablás, gyújtogatás stb. esetén). Az eljárás vád vagy feljelentés alapján indult, s az általános az ún. *inquisitio generalissima* volt, amit a megye alispánja a szolgabírákkal s tizenkét "tisztességes" nemessel eszközölt. A XVIII. századtól a nyomozást a tiszti ügyész végezte. A nem nemesekkel szemben a főszabály a sommás tárgyalás volt, amely abban állt, hogy a tiszti ügyész előadta a vádbeszédét, melyre a vádlott védekezhetett, s ha volt védője, az is meghallgatást nyert, és erre következett az ítélet.

A XIX. század első felének büntető eljárásában a vádelv követelményei közül csupán a személy- és tettazonosság elve érvényesült (csak olyan személy és csak olyan tett miatt volt büntethető, aki ellen s amely miatt a vádló vádat emelt), a többi elv, így a perbeli hatáskörök szétválasztása, a vádló függetlensége nem érvényesült, s így a XIX. század első felének büntető eljárását tiszta vádrendszerűnek egyáltalán nem lehetett mondani, bár el kell ismerni, hogy ez az eljárás a nyomozó rendszer tipikus alakjától több tekintetben, nem is jelentéktelenül eltért.

Ezt a lényegében még mindig nyomozó elves szemléletű eljárást kívánták a reformkor haladó jogászai felváltani olyannal, amelyet a törvény előtti egyenlőség, az esküdtszék, vádelv érvényesülése, a védelem szabadsága, a nyilvánosság, a szabad bizonyítási rendszer jellemez.

5. A kontinens többi államához hasonlóan hazánkban már a XVIII. század második felétől egyre érlelődött büntető eljárási jogunk kodifikációjának igénye, s végülis az 1790/91. évi reformországyűlés által kiküldött bizottság 1795-re elkészítette javaslatát. E javaslat – amelyből törvény nem lett – "különös érdeme, hogy nem veszi át teljesen a nyomozó rendszert, hanem a vádalakú magyar gyakorlatot igyekszik beilleszteni az eljárásba, s e célból a nyomozó jellegű előkészítő eljárás után az írásbeli magyar vádper következik, periratok váltásával, ezután jön a per előadása és az ítélethozatal."⁸

⁸ Finkey Ferenc: A magyar büntető perjog tankönyve. Budapest, 1956. 54. p.

Két, igen progresszív intézkedés emelhető még ki a javaslatból: a kínvallatás vagy azt helyettesítő kényszereszközök határozott és feltétlen kizárása, valamint a formai védelem bevezetése azzal, hogy ha a vádlott saját maga nem tud ügyvédet fogadni, a tisztí ügyészt kell védőül kirendelni.

Sajnos az újabb, 1827-ben készült javaslat (az 1803. évi osztrák büntető perrendtartást vette mintaként, mely szintén nem emelkedett törvényi szintre), visszalépést jelentett a nyomozórendszer kidomborításával: a vádemelés előtti vizsgálatot a rendőri közegekre bízta, az eljárás teljesen írásbeli és a közvádló minden fontos ügyben köteles fellebbezni.

Az 1843. évi javaslat visszatérést jelent az 1795. évihez, sőt — a kor és hazánk "szabadelvű politikai áramlatait" tükrözve — azon jóval túl is lép: az úriszékek eltörlésével a bíráskodást a törvényhatóságokra bízta, ezzel felszámolja a rendiséget, megteremti a törvény előtti egyenlőséget és egyértelműen a vádrendszert kívánja kodifikálni. A magánvádat nem ismeri el, a közvádlói teendőket a kir. tábla előtti ügyekben a koronaügyészre, más ügyekben a tisztí ügyészre bízta azzal, hogy a közvádló viszont csak a vizsgálóbíró által lefolytatott nyomozás után, a vád alá helyezési eljárásban kezdi meg tevékenységét a "vádlevél" benyújtásával. A tárgyalás szóbeli és nyilvános, ahol a védelem kötelező. E javaslat "tehát nemcsak a francia Code-ot, hanem az eredeti angol perjogot is szem előtt tartotta, igyekezett azonban az idegen mintákat hazai viszonyainkkal összhangba hozni, s mindenesetre a continentalis perjogok közt a legjelesebbek közé tartozott volna, ha törvénné válik."⁹ — Nem vált törvénné, mégis az első jelentős lépések kétségtelenül megtörténtek: az úriszéki bíráskodás megszüntetésével (1849. IX. t.c.), melynek hatáskörét a szolgabíró, illetve a megyei törvényszék vette át. A kiegyezést követően a királyi bíróságok és királyi ügyészségek felállításával (1871. évi XXXI., valamint a XXXIII. t.c.-kek) a büntető eljárás szabályainak törvényi szabályozása sürgető követelménnyé, egyszersmind elkerülhetetlenné vált.

A különböző javaslatok — az 1872., 1882., 1886. és az 1888. évi — annyiban említésre méltóak, hogy a vádrendszert szigorú következetességgel kívánták törvénybe iktatni, pl. azzal, hogy a bíróság az ügyész által indítványozott büntetésnél — a büntetés nemét és mértékét egyaránt értve ezalatt — súlyosabbat nem szabhat ki. E javaslatok, éppen a vádelv túlhajtása miatt, kemény kritikát kaptak. Az 1895. évi elején elkészült végleges javaslat került a képviselőház elé, amely azt törvényerőre is emelte.

III.

Vádelv az első büntető eljárási törvényben, az 1896. évi XXXIII. t.c.-ben

1. A törvénycikk miniszteri indokolása nyíltan kijelenti: a törvény előkészítői nem akartak sem a radikális reform, sem a merész kísérletezések terére lépni (Min.ind. 34-35. p.), így az első egységes magyar büntető perrendtartás (Bp.) a korabeli külföldi, főleg a francia és német jogterület

⁹ Finkey: i.m. 58. p.

kódexeinek erős hatása alatt, az eljárás ún. vegyes rendszerét fogadta el, azaz "felhasználja mind a nyomozó, mind a vádrendszer javarészét, azonban határozott túlsúlyt enged a vádrendszernek." (Min.ind. 41. p.)

A nyomozó rendszerre jellemző rendelkezések:

- a bűnvádi eljárást rendszerint a nyomozás előzi meg, melyet a kir. ügyész, mint igazságügyi hatóság hivatalból rendel el (Bp. 33. és 93. §);

- a nyomozás és a vizsgálat egyaránt írásbeli és titkos, az ügyfélnyilvánosság csak korlátozottan érvényesül (Bp. VIII. és IX. fejezete);

- a főtárgyalás során a tárgyalási elnök, az ítéldő bíróság és a másodfokú bíróság egyaránt elrendelhetik – hivatalból – új bizonyítékok beszerzését, az esküdteknek pedig jogukban áll a bizonyító eljárás kiegészítését indítványozni. (Bp. 288. §, 322. §, 351. §).

A vádrendszer főbb rendelkezései:

- az érdemi eljárás mindig csak vád alapján indítható (Bp. 1. §);

- a vád képviselője a bíróságtól független hatóság;

- a kir. ügyész – feladata, kivételesen pedig a sértett, mint fő- vagy pótmagánvádló jár el (Bp. 2. §), tehát a bíróság vagy annak bármely tagja vádlói teendőket sohasem végezhet, s a bíróság az ügyészséget vádemelésre vagy a vád fenntartására nem utasíthatja;

- a terhelt minden ügyben s az eljárás bármely szakaszában élhet védő közreműködésével (Bp. 53. §), tehát a terhelt, illetve a vádlott ügyfélnek tekinthető és érvényesül a védelem szabadsága;

- a vizsgálat csak a vádló indítványában megjelölt tette nézve, és csak az ezzel terhelt egyén ellen rendelhető el (Bp. 106. §);

- a bíróság, semmisség terhe alatt, nem tehet ítélet tárgyává oly tettet, amely miatt a vádló vádat nem emelt (Bp. 325. §);

- a vád indítványa sem a minősítés, sem a büntetés kiszabása tekintetében nem köti a bíróságot (Bp. 325. §), sőt a vád a büntetés mértékére nem is nyilatkozhat (Bp. 315. §);

- a vád elejtése, amennyiben az arra jogosultak egyike sem veszi át annak képviselőtét, az eljárás megszüntetését vonja maga után (Bp. 352. §).

Visszatérve a vádemelést megelőző fázisra, szólni kell a vizsgálóbíró és a váditanács intézményéről. A nyomozásnak az ügyész, a vizsgálatnak a vizsgálóbíró volt a legfőbb személye, mivel elrendelte, teljesítette és ő fejezte be a vizsgálatot. E tárgyi jogköre ellenére a vizsgálóbíró a büntetőperben nem volt a vizsgálat urának tekinthető, mivel egy e célra szervezett, külön bírói testület, – a váditanács – felügyelő, ellenőrző és utasító hatósága alatt állt. A vizsgálóbíró bármely intézkedése ellen a váditanács volt a fellebbezési fórum (Bp. 110., 112., 115. §). – A váditanács legfontosabb feladata a vádaláthelyezés kérdésében való döntés volt (Bp. XV. fej.).

A fenti rendelkezéseket a törvény fontos alapelvei támogatták: a hivatalból való eljárás (officialitás) elve alapján az állam a bűncselekmények üldözését és azok elkövetőinek megbüntetését nem bízta a sértettek önkényére,

hanem kötelességének tekintette azok felderítését és — az anyagi jog, a Btk. alapján — megbüntetését az erre hivatott állami szervek útján. A törvényesség (legalitás) elve a kir. ügyészségnek azt a kötelességét fogalmazta meg, amely szerint a hivatalból üldözendő vagy magánindítvány alapján tudomására jutott bűncselekmény miatt köteles a nyomozást elrendelni, a bizonyított bűncselekmény miatt vádat emelni és azt képviselni. Az ügyészség célszerűségi okokból saját belátása szerint nem tagadhatta meg a vádemelést, tehát az opportunitás elve a Bp.-ben nem jutott érvényre. Az első magyar büntető eljárási törvény több módosítással 1951-ig volt hatályban, koronként és a társadalmi változásokkal, és ezzel együtt a jogfejlődésnek is megfelelően és azokhoz igazodva.

A két világháború közötti jogalkotás a legalitásnak addig korlátlan elvét áttörte (1921. évi XXIX. t.c. 6.§-a), majd az opportunitás elvének érvényesítése lehetőséget is kiterjesztette (1930. évi XXXIV. t.c.).

A vádelv érvényesülése a jelenleg hatályos büntető eljárási törvényig az 1945 utáni jogalkotásunkban többször is törést szenvedett, de ez már egy másik történet.

BÉLA KERESZTY

DIE GESCHICHTE UND REGELUNG DES ANKLAGERPRINZIPS IN DER ERSTEN UNGARISCHEN StPO

(Zusammenfassung)

Es findet die Erneuerung des wirksamen Strafprozeßrechts statt, wobei die Analyse der einheimischen und europäischen Rechtsentwicklung der eine der wichtigen verfahrensrechtlichen Grundsätze — des Anklageprinzips — zur Gründung der kodifikatorischen Vorstellungen notwendig ist. Die Entstehung und das Gegenüberstehen des Inquisitions- und Anklageprinzips haben die Entwicklung des sog. Gemischten Systems begünstigt, das sowohl die Position der Anklage wie auch der Verteidigung in Beracht zu ziehen versucht. Das erste ungarische Strafprozeßgesetz wendet bereits diese System an. Durch die Analyse des Gesetzestextes sind die Vorzüge und Unvollkommenheiten des Systems vorgestellt worden.